

steuncomité veel hogere uitkeringen aan 'crisiswerkloozen' gaf dan tot dan toe gebruikelijk en dat de Armenkamer het comité daarin volgde. In de jaren twintig lagen de uitkeringen, ook na correctie voor geldontwaarding, aanzienlijk hoger dan rond 1895.

Het meest frappant is echter de met cijfers geadstrueerde en op overtuigende wijze gebrachte conclusie dat het disciplineringsmotief nauwelijks van betekenis was. De vele publicaties over de verwerpelijke leefwijze van de armen hadden destijds waarschijnlijk vooral tot doel de gezeten burgerij ervan te overtuigen dat de armen hun problemen aan zich zelf te wijten hadden en getuigen van de door Galbraith in 1992 waargenomen *culture of contentment*.

Kok raadpleegde een bron die nog nauwelijks systematisch is geëxploreerd. Zijn conclusies ondermijnen het oude beeld en dragen bij aan een andere kijk op het verschijnsel armoede. Ook in andere gemeentearchieven ('s-Hertogenbosch, Breda, Amsterdam etc.) is materiaal over bedeeden te vinden aan de hand waarvan de door Kok gestelde vragen getoetst kunnen worden. Dit consciëntieus opgezette, van vakmanschap getuigende boek met veel schilderachtige details maakt zijn prenties meer dan waar. Het is een *must* voor hen die onderzoek doen naar de armenzorg en verdient het gelezen te worden.

Ton Kappelhof

P. G. M. G. Perneel, *Het beroepsjournaal van dr. J. F. Ph. Hers, arts te Oud-Beijerland (1881-1915). Een reconstructie van een plattelandspraktijk omstreeks 1900* (Dissertatie Rotterdam 2000; Rotterdam: Erasmus publishing, 2000, 326 biz., f59,50, ISBN 90 5235 149 X).

Een uniek historisch document noemt Perneel het integraal bewaard gebleven dagboek van dr. Johannes Floris Philippus Hers (1854-1915). Hers, die vanaf 1881 tot 1915 als arts werkzaam was in de Zuid-Hollandse gemeente Oud-Beijerland, hield vanaf zijn eerste praktijkdag op 9 mei 1881 tot enkele maanden voor zijn dood in 1915, een dagboek bij. Hoewel Hers zelfde term dagboek hanteert, is Perneel van mening dat alleen de aantekeningen over de eerste twee jaar het karakter van een dagboek bezitten. De notities over de volgende jaren kunnen volgens de auteur beter worden omschreven als een verzameling occasionele, incidentele ziektegeschiedenissen. Het dagboek, in totaal 5.630 dichtbeschreven bladzijden, bevat 7.144 casus. Voor Perneel, die met deze studie een gedetailleerd beeld wil geven van het leven en werk van een plattelandsarts van circa 1900, diende Hers' dagboek als belangrijkste gids en informatiebron.

Hers maakte in de eerste plaats aantekeningen van de ziektegevallen in zijn praktijk die hij zelf interessant vond. Daarnaast gebruikte hij zijn aantekeningen als studiemateriaal voor de artikelen die hij regelmatig in het *Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde (NTG)* publiceerde. Zijn aantekeningen dienden, aldus Perneel, ook als leerboek. Hers hield een dagboek bij om van zijn eigen praktijkervaringen te leren. Voor nieuwe ontwikkelingen op zijn vakgebied was Hers overigens grotendeels afhankelijk van informatie uit het *NTG* en de vier maal per jaar gehouden wetenschappelijke bijeenkomsten van de afdelingen van de *Nederlandsche maatschappij voor geneeskunde*.

Uit zijn notities kan onder meer worden opgemaakt met welke ziekten de plattelandsarts van circa 1900 te maken kreeg. Perneel rekende exact uit hoeveel keer een bepaalde aandoening of ziekte in het journaal van Hers wordt vermeld. Uit zijn berekeningen blijkt, dat ziekten van de ademhalingsorganen, met longtuberculose als koploper, als de meest voorkomende ziekte-categorie kan worden beschouwd. Hers maakte ook aantekeningen van de operaties die hij bij de patiënt thuis, vaak op de keukentafel, heeft verricht. Zowel zijn successen als mislukkingen werden uitgebreid door hem beschreven.

Oud-patiënten omschreven Hers na zijn overlijden in 1915 als een opvallende verschijning. Hij had een lang postuur, een aristocratisch uiterlijk en bijzonder grote voeten. Zijn opvallend grote schoenmaat zal hem van pas zijn gekomen, want Hers bezocht zijn patiënten altijd te voet, 33 jaar lang; een tijdrovende en fysiek zware bezigheid. Hij bezat geen eigen ruittuig. Wel maakte hij voor het bezoeken van patiënten in ver afgelegen dorpen gebruik van een huurkoetsje. Dat in een tijd waarin moderne transport- en communicatiemiddelen nog grotendeels ontbraken de patiënt soms al was overleden voordat de dokter arriveerde, blijkt ook uit het door Hers bijgehouden dagboek. Hij werd daarnaast getypeerd als iemand die altijd op zijn post was, onvermoeibaar en met grote belangstelling voor zijn patiënten. Hers was dan ook een bijzonder sociaal voelend mens, die zich ook op het maatschappelijk vlak zeer actief toonde. Zaken die tot verbetering van de volksgezondheid konden leiden, hadden zijn volle aandacht. Zo probeerde hij onder andere in 1884 de gemeenteraad van de noodzaak van de aanleg van een drinkwaterleiding te overtuigen.

Oud-Bcijerland was een zeer religieuze plattelandsgemeente, waar onder andere als gevolg van de vele religieuze tegenstellingen grote verdeeldheid heerste. Hers, zelf Nederlands hervormd gedoopt maar niet kerkelijk praktiserend, vervulde vaak de rol van bemiddelaar. Toch kwam ook hij wel eens in botsing met de in deze geïsoleerde plattelandsgemeente heersende mentaliteit. Onwetendheid, schaamte of angst konden ertoe leiden, dat zijn patiënten — grotendeels arbeiders die als dagloner in de landarbeid hun brood verdienden —, pas nadat ze al geruime tijd ziek waren, zijn hulp inriepen. In 1884 werd voor een ziek kind pas om zijn hulp gevraagd toen het kind 'reeds 14 dagen stil had gelegen en de laatste twee dagen geen teken van bewustzijn meer had gegeven'. Soms schaamde een patiënt zich om uit geldgebrek een 'armendokter' te moeten vragen. Religieuze overwegingen, maar ook angst voor bijwerkingen waren factoren waardoor sommige patiënten weigerden zich te laten inenten. Het aantal slachtoffers als gevolg van de pokkenepidemie van 1883-1884 was in Oud-Beijerland dan ook bijzonder hoog. Opvallend detail is, dat Hers echter al in 1884 meende op te merken dat de autoriteit van de huisarts tanende was. Patiënten vroegen zelfs toen al om een *second opinion*.

In deze zeer diepgaande en gedetailleerde studie over het functioneren van een plattelandsarts rond 1900, beschrijft Perneel niet alleen de ziekten waarmee Hers in zijn praktijk te maken heeft gehad, ook de ontwikkelingen op het gebied van geneeskunde en gezondheid worden zeer uitvoerig behandeld. Citaten verlevendigen het beeld dat Perneel over het leven en werk van deze plattelandsarts schetst. Toch is *Het beroepsjournaal van dr. J. F. Ph. Hers* geen gemakkelijk toegankelijk boek. Voor de niet medisch geschoolde lezer zouden de vele in het boek voorkomende medische termen wel eens een struikelblok kunnen vormen.

Rita Hooijschuur

K. Freriks, *Geheim Indië. Het leven van Maria Dermoût 1888-1962* (Amsterdam: Em. Querido's uitgeverij, 2000, 357 blz., ISBN 90 214 7017 9).

De schrijfster Maria Dermoût werd in 1962 in stilte begraven; haar verjaardagen vierde ze meestal ook in stilte. Zo leefde ze haar leven: 'in stilte'. Als halfwees — haar moeder overleed toen ze een halfjaar was — in Indië, als tiener in Haarlem en als vrouw van een jurist die in Indië de hoogste juridische rang bereikte (lid van het Hooggerechtshof in Batavia), wist ze wat eenzaamheid en teruggetrokkenheid betekende. Gebrek aan interesse in de kleine kring van Europeanen in de kolonie, gebrek aan geld en een zwakke gezondheid bepaalden haar grenzen. Die stilte en eenzaamheid hebben prachtige literatuur opgeleverd: *Nog pas gisteren* (1951), *De*